

6. Лібанова Е. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8.
7. Савчук В. Зайцев Ю. Методологія соціальної стратифікації Й. Шумпетера та природа середнього класу як інститут сучасної економічної системи // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2.
8. Соргин В. США: общественно-политический портрет на исходе XX века // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 9.
9. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: В 3 т. / Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – Т. 1. – 784 с.
10. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: В 3 т. / Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. – СПб.: Экономическая школа, 2001. – Т. 2. – 821 с.
11. Яременко О. “Багаті” і “бідні”, – як ми себе ідентифікуємо // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8.

Василь Гулай

Національний університет “Львівська політехніка”

ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ТА ЕТНІЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

© Гулай В., 2006

Пояснено поняття та структура етнополітичного конфлікту та етнополітичної мобілізації. Окремо вказується, що політизація етнічних спільнот сприяє зростанню міжетнічного протистояння, яке може перейти у форму відкритого етнополітичного конфлікту. На зазначеній науково-методологічній базі зроблено спробу аналізу міжнаціональних відносин в Західній Україні в 1939–1945 рр.

The article unfolds the concept of the ethno-political conflict and structure of the ethno-political conflict and ethno-political mobilization. Separately is shown the fact that the politicization of ethnic communities contributes to the interethnic opposition growth, which can convert into the form of open ethno-political conflict. On the stated scientific and methodological basis the author makes an attempt of analysis of international relations in the Western Ukraine in 1939–1945 years.

Постановка та актуальність проблеми. Цілком зрозуміло, що незважаючи на спроби суб'єктів етнічної взаємодії досягнути винятково гармонійних стосунків між етнічними спільнотами, досягнути їх є достатньо проблематично. Тоді особливе місце в структурі міжнаціональних відносин починають займати етнічні конфлікти. Наслідки міжнаціонального протистояння, що перейшло у стадію етнічного конфлікту, стають трагічними для всіх його учасників. Тому обрана тема має важливе не лише науково-теоретичне значення, але також практичне значення для формування та реалізації державної політики в сфері міжнаціональних відносин, яка б не допускала розвитку етнічних конфліктів.

Аналіз попередніх досліджень. Підвищений інтерес до сутності, проявів та наслідків етнополітичних конфліктів в Західній Україні в роки Другої світової війни виявляють насамперед вітчизняні історики [2; 8; 10–11; 14; 19–20]. Проте ця складна та багатоаспектна проблематика потребує подальшого комплексного розроблення, зокрема, актуальним є її етнополітологічний аналіз.

Метою статті є спроба наукового аналізу вузлових проблем етнополітичних конфліктів та етнополітичної мобільності в Західній Україні в 1939–1945 рр.

Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- 1 визначення понять “етнополітичного конфлікту” та “етнополітичної мобілізації”;
- 2 з'ясування впливу етнополітичних конфліктів на міжнаціональні відносини на різних рівнях міжетнічної взаємодії;
- 3 характеристика механізмів їх функціонування в Західній Україні в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Етнічний конфлікт можна визначити як боротьбу поміж двома або

більше етнічними спільнотами, в якій поряд із взаємно важливими політичними, економічними, соціальними, культурними чи територіальними питаннями йдеться про загрозу етнічній ідентичності чи / або фізичному існуванню сторін [16, с. 312–313].

Разом з тим існує думка, що поняття "етнічний конфлікт" є доволі умовним і переважно використовується для позначення ситуацій, коли етнічне походження стає найефективнішим засобом мобілізації груп населення, політичних інститутів та рухів при тому, що держава виявляється не здатною задовольнити висунуті вимоги [15, с. 31].

Дослідження етноконфлікту дає змогу виокремити такі тенденції і закономірності зародження та розвитку етнополітичного конфлікту:

- 1 наявність у підсвідомості представників етнічної групи диспозицій, які виявляються у конфліктних ситуаціях і нерідко надають їм суто ірраціонального спрямування;
- 2 під час етноконфлікту нерідко відбувається підміна цивільного права традиційним правом;
- 3 етноконфлікти мають властивість тривати навіть за умов втрати первісної причини їх появи;
- 4 залежність глибини та інтенсивності етнічних конфліктів від рівня соціально-економічного розвитку суспільства;
- 5 зумовленість етнічних почуттів рівнем освіти;
- 6 вплив культурної та ментальної близькості (спорідненості) етносів на вірогідність виникнення конфлікту;
- 7 соціальна рівність в етнічних відносинах – найкоротший шлях до зменшення гостроти етнічних конфліктів;
- 8 існування легітимних інститутів волевиявлення зменшує вірогідність виникнення етнічних конфліктів;
- 9 участь третьої – незацікавленої сторони у вирішенні конфлікту зменшує його гостроту [13, с. 325].

На переконання німецького політолога Д. Зенгхааса, на ґрунті тривалих конфліктів можна вивести чіткий урок: хто не готовий до запобігання дій у ситуації етноконфлікту, той змушений буде після його ескалації діяти за умов значного ризику для себе [9, с. 179–188].

Методологія дослідження феномену етнічного радикалізму (етнічної деструктивності) як сукупності різних його проявів побудована на суперечності між етнічними і політичними принципами структурування суспільства. Розгляд цього феномену з позицій системного підходу вимагає

- 1) визначення природи етнополітичного екстремізму;
- 2) всебічного аналізу усіх складових етнічного радикалізму (етнічний сепаратизм, етнічний уніонізм, власне міжетнічні конфлікти) як з різних боків єдиного процесу, враховуючи те, що між ними простежується нерозривна єдність [13, с. 328].

Ефективність стримування агресивних насильницьких проявів в умовах етнічних конфліктів багато в чому залежить від того, наскільки вдається раціоналізувати поведінку супротивних угруповань на основі передбачення їх представниками різних негативних наслідків своїх насильницьких дій насамперед для етнічної спільноти, її становища в системі міжнаціональних відносин [12, с. 9].

Специфічною ознакою етнополітичних конфліктів є те, що ступінь їх врегульованості мало залежить від раціональних дій. Стійкість подібних конфліктів зумовлена тим, що джерела їх напруги, як правило, знаходяться в емоційно-чуттєвій сфері, яку важко змінити [22, с. 180].

Етнічна несумісність слугує вираженням культурної дистанції, яка інколи є умовою самого існування етносу. Долати цю дистанцію важко як групі, так й окремому індивіду.

Етнополітичну мобілізацію можна визначити як процес, засобами якого група, що належить до однієї етнічної категорії (або приписує собі належність до такої), в боротьбі за політичну владу та лідерство з членами іншої / другої етнічної групи чи державою маніпулює етнічними звичаями, цінностями, міфами та символами в політичних цілях, використовуючи їх як головний ресурс, заради досягнення спільної ідентичності та політичної / державної організації групи [1, с. 185].

Головним завданням етнічної мобілізації є трансформація конфлікту інтересів в конфлікт цінностей (ідентичностей). Механізмом такої трансформації слугує механізм формування образу ворога [1, с. 203].

За дегуманізацією ворога, як правило, йде "віктимізація" (від victim – жертва), коли велика кількість жертв у стані "противника" сприймається як перемога [17, с. 9].

Важливо пам'ятати, що націоналістичне насильство не обов'язково вимагає повністю національно-свідомого населення. Все, що потрібно – це сітка націоналістичних організацій. Населення націоналізу-

ватиметься під час організованого насильства, коли кожен стикнеться з неунікненою необхідністю задекларувати свою національну приналежність і підтвердити національну свідомість [8, с. 284–285].

Етнічне насилля завжди пов'язане з будь-якими суперечливими питаннями, що впливає на становище однієї етнічної спільноти стосовно іншої [12, с. 3].

Невирішеність чи вдавана неможливість вирішення важливих питань представників дискримінованої етнічної спільноти досить часто спрямовується на членів іншої етнічної групи, які, на їхню думку, знаходяться в сприятливішому становищі за рахунок своєї національної приналежності. У стосунках між поляками, українцями та євреями Західної України таких питань було більше ніж достатньо.

Вибух польсько-українського конфлікту під час Другої світової війни потрібно пояснювати саме втратою легітимного контролю на застосування сили, що було наслідком німецько-радянської війни. Показово, що конфлікт виник не у 1939 р., коли польська влада була замінена німецьким та радянським окупаційними режимами, а лише у 1943 р. в розпал німецько-радянської війни, коли Німеччина почала втрачати контроль на окупованих територіях Західної України [16, с. 312].

Міжнаціональні антагонізми в Західній Україні, загалом, і на Волині, особливо, в переддень нападу на Польшу Німеччини в Радянського Союзу, насамперед з вини польської офіційної політики та практичних дій польських політичних організацій, з-під прапора національних демократів, витворили у масовій свідомості більшості українців, а частково також і євреїв, категорично негативне ставлення до Польської держави. Українців не тільки під впливом пропаганди націоналістичних партій, але й на власному життєвому досвіді у сферах мови, громадських і соціальних прав переконалися, що Польська держава є їм чужою, ворожою силою [14, с. 18–19].

Можна погодитися з К. Бондаренком, що за станом на 1943 р. на Волині були чотири основних вузли українсько-польських протиріч: по-перше, територіальні; по-друге, етнічні; по-третє, мілітарні (на рівні партизани – мирне населення); по-четверте – соціальні. Терор розвивався стихійно і масово як реакція на двадцятиліття польського режиму на Волині, як наслідок перебування в умовах постійної напруги й страху перед репресіями режимів, що проходили і відходили геть, як стихійна спроба одним ударом вирішити нагромаджені протиріччя. Фактично повторилася Коліївщина 1768 р., але більше модернізована, без релігійної домішки, із новим арсеналом поширення, із новими методами і формами [2, с. 108–109].

Рациональні аргументи в поясненні причин конфлікту в масовій політичній свідомості польського населення все більше поступались місцем демонізованим образам “українця-різуна” та “українця-зрадника”.

У роки Другої світової війни етнічна самосвідомість переважної більшості польського, українського та єврейського населення регіону перебувала під непосильним тягарем низки як традиційних, так модифікованих до нових військово-політичних реалій, крайніх етноцентриських орієнтацій стосовно своїх сусідів. Оперування ірраціональними емоційними конструкціями, серед іншого, зумовлювало подальше загострення взаємних протиріч, які все частіше прагнули вирішити через фізичне винищення протилежної сторони, коли чим більша кількість жертв з її боку вважалася адекватною відплатою за власні як фізичні втрати, так емоційні страждання [див. докладніше: 3–7].

Взаємні стереотипізовані оцінки українців та поляків свідчили про перехід взаємної національної неприязні у відкрите насильство. Тут варто зауважити, що стадія насильства виходить вже за межі не тільки етнічних, але й національних відносин, бо в нього виявляються втягнутими люди не тільки за етнічним походженням, але й політичними настроями, включені в ті чи інші статусні групи, чи просто за місцем проживання у зоні конфлікту [21, с. 56].

Гіпертрофовані етноцентриські оцінки українців польською спільнотою свідчили про перехід взаємної національної неприязні у відкрите насильство. Яскравим прикладом такого зомбування пересічних мешканців може слугувати одна з численних листівок: “За кільканадцять днів мине рік від кривавої неділі 11 липня 1943 р., коли свавільні українські банди по-звірячому вбивали сотні поляків на Волині... Українці, п'яні від крові, далі знищують поляків заради самої насолоди від убивства... Якийсь страшний нелюдський шал охопив звиродніле українське суспільство, яке свою історію пише кров'ю й пожежами, бажаючи одного – прославитись як суспільство катів і злочинців.

Ми, польський народ, єдиний пан і господар цієї землі, мусимо зробити з цих фактів належні висновки. Український народ відповідно до його вчинків треба визнати народом катів і злочинців та найстрогіше покарати... Злочинне українське суспільство як запеклого ворога польського народу і Польської держави ми повинні позбавити всіх політичних прав” [23, с. 83].

На жаль, лише для незначної частини польських діячів, котрі критично мислили, було зрозуміло, хто

інспірує збройний конфлікт між поляками та українцями. До таких належав й окружний делегат уряду Польської держави, який 28 липня 1943 р. зазначав, що “німець і москаль... роздмухали антипольську пропаганду. Вони множать, збільшують стократ, перебільшують до колосальних розмірів невеликі непорозуміння і польсько-українські суперечки. Нацькувати, роздразнити, спрямувати один проти іншого, створити духовний кордон між поляками і українцями. Створити на довгі роки привід до боротьби. Запрягти й використати найманих злочинців і злочини. В поляках і українцях вони зміцнюють образи, розпалюють у їхніх душах ненависть, жагу і відпору. Тим самим вони завдають удар по історичній польській ідеї – ідеї духовного, братнього співжиття з сусідніми народами. І при тому руками українців знищують польське населення. Одночасно і німці, і москалі роблять клоунські жести, представляють, що хочуть допомогти полякам, хочуть їх захистити. Німці висилають у райони каральні експедиції, які спалюють українські поселення, вбивають жінок, дітей і невинних – справжніх же вбивць вони не намагаються спіймати, бо справжній убивця потрібен їм і є їхнім спільником” [20, с. 38].

Загострення міжнаціонального протистояння давало вихід найгіршим людським інстинктам, коли мордування людей відбувалося у найжахливіший спосіб з використанням сокир, кіс і тому подібного, а серед загиблих поряд з чоловіками були жінки і діти [10, с. 184].

Як тут не згадати сподівання гауляйтера України Е. Коха, щоб поляк при зустрічі з українцем убив його і навпаки, щоб українець хотів убити поляка. Якщо при цьому “по дорозі уб’ють по одному євреєві, то ми досягнемо саме того, що нам потрібно” [20, с. 37].

Можна погодитися з думкою А. Русначенка, що українська сторона, як сильніша, на тих землях повинна взяти на себе відповідальність за ті жертви. Можна дорікати українському рухові за те, що вони були нестримні у своєму бажанні позбавитися своїх ворогів на своїй землі, з яких поляки виглядали на той час найслабшими, але можна стверджувати, що у польської сторони теж забракло мужності й мудрості, щоб відійти з тих українських теренів і не наражати життя польського населення на смертельну небезпеку. Поляки вважали, що вони обороняють свою державу і мали рацію, але ж українці теж були праві, бо боролися за свою державу на своїх етнічних землях. Засоби тієї боротьби визначала політична культура того часу і світова війна [19, с. 176].

Висновки. Отже, на підставі проведеної теоретичної характеристики етнополітичного конфлікту та етнополітичної мобілізації можна говорити про те, що загострення міжнаціональних відносин в Західній Україні в роки Другої світової війни було зумовлене цілим комплексом об’єктивних та суб’єктивних чинників. Складний досвід політичного, громадського, економічного співжиття, взаємні кривди та неприязнь на побутовому рівні, під впливом активного зовнішнього втручання, стали основою ескалації українсько-польського протистояння в краї. Перехід українсько-польських стосунків в роки Другої світової війни в стадію збройного конфлікту фактично виокремлював у масовій свідомості феномен насилля як ірраціональної русійної сили цього конфлікту. Само по собі етнічне насилля ставало чинником продовження боротьби до повного фізичного усунення протилежної сторони. Тому, видається, що в подальших дослідженнях варто звернути окрему увагу на проблему формування образу ворога під час загострення міжетнічної взаємодії, загалом, та питання етнічного насилля, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ачкачов В.А. *Етнополитология: Учебник.* – СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2005. – 337 с.
2. Бондаренко К. *Погляд через десятиліття // Волинь моя.* – 2004. – Вип. 4. – С. 107–112.
3. Гулай В. В. *Екстремізація етнічної самосвідомості українського та польського населення Волині під час конфлікту 1943–1944 рр. // Зб. наук. пр. Наук.-дослід. ін-ту українознавства.* – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2005. – Т. VI. – С. 385–393.
4. Гулай В. В. *Екстремізація масової політичної свідомості польського населення Волині в часи конфлікту 1943–1944 рр. // Наук. праці: Наук.-метод. журн.* – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – Т. 44, вип. 31: *Політичні науки.* – С. 54–57.
5. Гулай В. *Етноцентризм як домінанта масової самосвідомості польського населення Західної України в роки Другої світової війни // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: Зб. наук. ст. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 272. – С. 175–180.
6. Гулай В. *Особливості функціонування негативного стереотипу українця в етнічній свідомості поляків Волині в роки Другої світової війни // Буковинський журн.* – 2005. – № 4. – С. 160–165.
7. Гулай В. *Стереотипізація масової свідомості польського населення Волині в конфлікті 1943–1944 рр.*

// *Наук. вісн. Ужгородського ун-ту. Сер. Політологія, Соціологія, Філософія.* – Ужгород: СМП “Вісник Карпат”, 2006. – Вип. 3. – С. 123–128.

8. *Заярнюк А. Виконавці етнічної чистки поляків на Волині як інтелектуальна проблема // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – Вип. 10. – С. 261–286.

9. *Зенгхаас Д. Етнічні конфлікти: причини та шляхи розв'язання // Політологічні читання.* – 1994. – № 2. – С. 179–188.

10. *Льюшин І.І. Волинська трагедія 1943–1944 рр.* – К.: Ін-т історії України НАН України; Київський славістичний університет, 2003. – 313 с.

11. *Льюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні.* – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. – 290 с.

12. *Козлов В.Б. Проблема насилія в умовах межетнічних конфліктів.* – М.: Моск. акад. МВД Росії, 2000. – 41 с.

13. *Лиходід Ю. Сутність етноконфлікту та шляхи його подолання // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: Збірник. Сер. Політологія і етнологія.* – К., 2003. – Вип. 23. – С. 324–333.

14. *Макарчук С. Міжнаціональні антагонізми в суспільстві Західної України в переддень вересня 1939 року // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали Міжнар. наук. конф. 23–24 вересня 1999 р.* – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 6–19.

15. *Макляк Н.Н., Перепилиця Г.Н., Фареник С.А. Феномен воєнно-політичного конфлікту в сучасній етнополітичній ситуації.* – К.: Ін-т національних відносин і політології НАН України, 1995. – 160 с.

16. *Мацієвський Ю. Етнічний конфлікт як суспільний феномен: стан розробки проблеми // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: Збірник. Сер. Політологія і етнологія.* – К., 2005. – Вип. 27. – С. 298–321.

17. *Нагорна Л.П., Савельєв В.Л. Сучасні етнічні процеси // Український історичний журнал.* – 1993. – № 9. – С. 3–12.

18. *Нарочницкая Е.А. Этнонациональные конфликты и их разрешение: Политическая теория и опыт Запада.* – М.: РАН, 2000. – 96 с.

19. *Русначенко А.М. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках.* – К.: Універ. вид-во “Пульсари”, 2002. – 519 с.

20. *Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни.* – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 140 с.

21. *Сикевич З. В. Социология и психология национальных отношений.* – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 203 с.

22. *Соловьев А. И. Политология: политическая теория, политические технологии: Учеб. пособие.* – М.: Аспект Пресс, 2000. – 599 с.

23. *Armia Krajowa w dokumentach. T. II.* – Londyn, 1973. – 554 s.

Оксана Дацаківська

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЕГАЛЬНО-РАЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

© Дацаківська О., 2006

Виділено три чинники, що визначають легально-раціональну легітимність: закон, ефективна бюрократія, участь та розглянуто їх вплив на легітимацію політичної еліти України.

The law, bureaucracy and participation – three factors of rational-legal legitimacy are defined in this article. The author had described the influence of these factors on Ukraine political elite legitimization.